

geheel gerechtvaardigd is, voorzie ik van een vraagteken. Met verwijzing naar de vraagstelling, die ons hier bezig houdt, zou voor de werkgevers dan het tegenovergestelde kunnen gelden, ziende naar de ontwikkeling van de loonkosten.' Even vaag is de volgende passage uit de slot-beschouwing: 'Tegen deze achtergrond zijn de persoonlijkheden, die deel hadden in het proces op het microniveau van de bedrijfstak, en de uitingen van hun opvattingen de parameters van de evolutie van de ondernemersorganisatie. In de loop van onze historische omzwerving zijn ze de revue gepasseerd. Wij laten het aan de lezer over zich een oordeel te vormen over de instelling van die opinieleiders, dat gaat ons bestek te buiten, maar het zal de lezer niet ontgaan zijn, wie als kopstukken mogen gelden.' Gezien het feit dat de auteur zich ten doel heeft gesteld het beeld van de Tilburgse werkgevers te nuanceren, had het meer voor de hand gelegen dat hij hier zelf met conclusies was gekomen in plaats van dit aan de lezer over te laten.

Is de studie qua analyse dus enigszins onbevredigend, ook de gebruikte literatuur is niet zo breed als men van een dissertatie zou mogen verwachten. De auteur heeft relatief veel oude literatuur gebruikt en standaardwerken als de *AGN*, ook daar waar inmiddels detailstudies nieuw licht op de zaak hebben geworpen. Het is opmerkelijk dat in de literatuurlijst zelfs geen enkel artikel uit het *Economisch- en sociaal-historisch jaarboek* wordt genoemd. Het is niet duidelijk of de auteur zijn boek ziet als een bijdrage tot de bedrijfsgeschiedenis. In ieder geval heeft hij weinig recente bedrijfshistorische publicaties buiten de wolindustrie in Tilburg gebruikt. Buitenlandse literatuur is helemaal niet geraadpleegd. Dit alles is overigens begrijpelijk, wanneer men bedenkt dat de auteur aanvankelijk ook helemaal niet de bedoeling had een proefschrift te schrijven. Misschien had de auteur er goed aan gedaan gehoor te geven aan zijn eigen aarzelingen. Dat neemt niet weg dat *In de wol geverfd* vol staat met interessante kijkjes in de keuken van een werkgeversvereniging en als zodanig een welkome aanvulling biedt op onze kennis van het Nederlandse bedrijfsleven.

Keetie E. Sluyterman

M. Derks, P. Nissen, J. de Raat, ed., *Het licht gezien. Bekeringen tot het katholicisme in de twintigste eeuw* (Metamorfosen. Studies in religieuze geschiedenis IV; Hilversum: Verloren, 2000, 180 blz., €18,-, ISBN 90 6550 617 9).

De serie Metamorfosen verschijnt onder auspiciën van de Stichting Echo naar aanleiding van jaarlijks door de stichting georganiseerde studiedagen over actuele thema's in de religieuze geschiedenis. De vierde bundel in deze serie is gewijd aan het thema 'bekeringen'. *Het licht gezien* bevat elf, door wetenschappers uit verschillende disciplines rondom dit thema geschreven artikelen. Met deze bundel, die is samengesteld uit wetenschapstheoretische artikelen, historische casestudies en een aantal persoonlijke bekeringsverhalen, willen de auteurs een eerste aanzet geven tot historisering van de bekeringen. Er is veel belangstelling voor verhalen van en over bekeerlingen, maar tot een systematische wetenschappelijke aanpak heeft dit nog niet geleid. Wil men de betekenis van hedendaagse bekeringen kunnen bepalen, dan is in de eerste plaats historisering van de bekeringen nodig: een grondig onderzoek naar eerdere bekeringsprocessen in hun historische context, aldus cultuurhistorica Marjet Derks in haar bijdrage 'Het licht gezien. Naar een historisering van de bekering.' (7-13)

In het artikel 'Bekering en wetenschap' (14-36) beschrijft historicus Paul Luykx de stand van zaken bij het bekeringsonderzoek in de sociale wetenschappen. Psychologen tonen al vanaf circa 1900 belangstelling voor onderzoek naar het fenomeen bekeringen, terwijl de sociologen zich pas ruim een halve eeuw later serieus met dit onderwerp gingen bezig houden. Opmerkelijk

noemt Luykx het feit, dat door psychologen veelvuldiger een oordeel — hetzij positief, hetzij negatief—, aan een bekering wordt verbonden dan door andere wetenschappers. Ruime aandacht is er daarnaast voor het geschiedwetenschappelijk onderzoek. Luykx, die zelf onderzoek verricht naar de bekerings van een groep intellectuelen, kunstenaars en publicisten, attendeert de lezer op de (methodische) problemen waarmee de historicus, bij het achterhalen van de motieven die tot een bekering hebben geleid, kan worden geconfronteerd. De door de auteur geschetste bekeringsgeschiedenis van classica en filosofe Cornelia de Vogel is illustratief voor de door hem besproken problematiek.

Historicus en theoloog Lodewijk Winkeler gaat in het artikel 'Van 'dwalenden in het geloof tot 'pelgrims naar de Una Sancta'. Katholiek bekeringswerk in Nederland in de 20e eeuw' (37-55), in op de rol die de katholieke bekeringsorganisaties bij de bekerings hebben gespeeld. Aan de 'bekering van Nederland' — aan het begin van de eeuw nog beperkt tot gebedsacties — is actief, en zeker niet zonder succes, gewerkt. Conferenties, lezingen en voordrachten moesten belangstellenden over de drempel helpen. Volgens Winkeler zijn er alleen al tussen de jaren 1945-1960, vermoedelijk zo'n 100.000 personen met het bekeringswerk in aanraking geweest. Dat verliefde mensen die een gemengde verkering of een gemengd huwelijk waren aangegaan, de volle aandacht van bekeringsorganisaties genoten, is niet verwonderlijk. Dat hiermee tevens een niet onbelangrijk bekeringsmotief naar voren komt, is duidelijk.

Godsdienstpsycholoog Rein Nauta diept deze problematiek in zijn bijdrage 'Vervreemding en verandering. Over Augustinus' bekering tot het christendom' (158-175), verder uit. Motieven tot een bekering kunnen volgens Nauta, zowel van religieuze als van persoonlijke aard zijn. De auteur gaat in zijn bijdrage nader in op drie rondom de begrippen 'vervreemding en verandering' bewegende bekeringsvarianten: bekering als terugkeer, bekering als inkeer en bekering waarin er van ommekeer sprake is. Bekering, stelt Nauta, is een poging een uitweg te zoeken uit een situatie van vervreemding, een situatie waarin men zichzelf is kwijtgeraakt, en uit chaos weer zin en orde probeert te scheppen. Als voorbeeld beschrijft Nauta de bekeringsgeschiedenis van Augustinus, waarin door de auteur motieven van religieuze, maar ook van persoonlijke aard worden gesignaleerd.

Uit de in de bundel opgenomen persoonlijke bekeringsverhalen blijkt, dat de motieven die tot overgang naar het katholieke geloof hebben geleid, zeer divers zijn. Naast de al genoemde motieven worden onder andere eenzaamheid, ontworteling, het zoeken naar zekerheid, maar ook de aantrekkingskracht van de rijke symboliek genoemd. Het bekeringsproces zelf werd altijd als iets zeer ingrijpends en emotioneels ervaren. Een bekering kon het hele sociale en persoonlijke leven van de bekeerling op zijn kop zetten. Voor bekeerlingen die uit een protestants nest afkomstig waren, had de overgang naar het katholieke geloof veelal onbegrip, of zelfs verwijdering met ouders en familieleden tot gevolg. Door deze intrigerende bekeringsportretten van onder anderen: monseigneur Philippe Bär, benedictijn en oud-bisschop van Rotterdam, Co Oosterom, vrouwe van Bethanië', Rudi te Velde, filosoof, en de journaliste Monic Slingerland, veranderen onpersoonlijke 'bekeerlingen', in mensen van vlees en bloed.

Daar de auteurs uit verschillende disciplines afkomstig zijn (geschiedwetenschap, theologie, godsdienstpsychologie en neerlandistiek) wordt het thema 'bekeringen' vanuit verschillende invalshoeken benaderd. Een bijzonder gevarieerde bundel is het resultaat. *Het licht gezien* is daarnaast goed gedocumenteerd en van een aantal zwart-wit illustraties voorzien. Een interessant boek, zeker voor de in religieuze geschiedenis geïnteresseerde lezer.

J. Huisman, e. a., *Honderd jaar wonen in Nederland, 1900-2000* (Rotterdam: Uitgeverij 010, 2000, 256 blz., €22,46, ISBN 90 6450 414 8).

Honderd jaar wonen is als boek verschenen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in de Beurs van Berlage in de winter van 2001; en behoort daarmee tot één van de vele publicaties en tentoonstellingen die aandacht vragen voor de Woningwet van 1901. In dit boek wordt voor een breder publiek zonder grote wetenschappelijke pretenties een beeld geschetst van de geschiedenis van het wonen in de twintigste eeuw. Men moet van het boek derhalve niet te hoge verwachtingen hebben. Er wordt geen verantwoording gegeven van keuzes van onderwerpen of bronnen (dit laatste wordt gedeeltelijk goed gemaakt door de gelijktijdige publicatie *Achter gesloten deuren. Bronnen voor interieurhistorisch onderzoek, 1800-1950* bij dezelfde uitgever); er wordt geen aandacht besteed aan theorievorming. Wel is het boek fantastisch uitgegeven met een overdaad aan relevante afbeeldingen die de verhalen ondersteunen.

Het boek is ingedeeld in zeven hoofdstukken. De eerste twee zijn van de hand van Jaap Huisman. Het eerste dient als algemene inleiding; het tweede hoofdstuk schildert de veranderingen in de plattegrond van het huis. De hoofdstukken drie, vijf en zes zijn van Irene Cieraad en betreffen respectievelijk woonvormen, het gebruik van de woning, en toekomstideeën over de woning. Hoofdstuk vier is van Karin Gaillard en behandelt de vanaf eind negentiende eeuw verschenen publicaties die voorschrijven hoe er gewoond moet worden. Het slothoofdstuk is geschreven door Rob van Engelsdorp Gastelaars en gaat in op de ruimtelijke ordening en de woonomgeving.

Cieraad neemt in haar bijdrage over veranderde woonvormen expliciet stelling tegen kunsthistorische benaderingen die vooral gericht zouden zijn op stijlzuiverheid. Daartegenover plaatst zij de opvatting dat smaak een sociaal-culturele categorie is, zoals dat ook gebruikelijk is in het onderzoek naar de materiële cultuur van het huishouden op basis van boedelbeschrijvingen. Zij beschrijft de woonvormen niet vanuit kunsthistorische stijlen, maar komt op grond van uiterlijke kenmerken van meubels en inrichting tot vier interieuriijnen: Oudhollands, het strakke wonen, het chique wonen, en het exotische wonen. Deze vier interieuriijnen beschrijft ze voor de gehele twintigste eeuw waarbij fotomateriaal haar belangrijkste bron is.

Haar bijdrage over woonrituelen is vooral ook een beschrijving van het functionele gebruik van de woning: voorhuis, keuken, badkamer, gang. Een echte *eyeopener* daarin is haar verhaal van het gebruik van de voordeur als drempel tussen de mannelijke zakenwereld en de vrouwelijke binnenwereld. Dit blijkt niet alleen uit het feit dat de — meestal mannelijke — kostwinner buitenshuis gaat werken, maar ook uit verschillende winkeliers die aan de deur verkopen. Anderzijds gaan veel van de zaken die ze hier beschrijft toch echt niet verder dan het gebruik van ruimtes.

Het hoofdstuk over de toekomstidealen wordt gestructureerd door twee basistypes te benoemen: het landelijk en het stedelijk ideaal. Voor het laatste denkt zij dan vooral aan woonhotels en flats, voor het eerste aan de tuindorpen. In zijn bijdrage compliceert Van Engeldorp Gastelaars deze indeling door te laten zien dat er zich tegelijkertijd verschillende bewegingen voordoen die hele hybride vormen opleveren.

De aantrekkingskracht van het boek ligt in de uitvoering ervan: de overdadige illustraties maken de ontwikkelingen goed volgbaar. Ook bestond er nog geen boek waarin de ontwikkeling van het wonen in de twintigste eeuw met nadruk op de middenklasse zo overzichtelijk bij elkaar is gezet. Toch wordt hier eerder op een onderwerp geattendeerd dan dat hierover het laatste woord zou zijn gezegd. Men kan gemakkelijk onderwerpen bedenken waaraan geen aandacht wordt besteed: de veranderende rol van de tuin; de aanwezigheid van huisdieren; de